

PRÁVNE TRADÍCIE AKO PREKÁŽKA REFORIEM PRÁVA V UHORSKU V 19. STOROČÍ*

Andor Csizmadia

I.

Právne tradície mali v Uhorsku neobyčajný význam, lebo feudálna a potom aj buržoázna ústava sa zakladala na obyčajovom práve. To platilo aj o celom občianskom práve. Uhorské feudálne právo vo všeobecnosti sa budovalo na tých častiach Werböczyho Tripartita, v ktorých sa sústreďovala tradícia obyčajového práva. Časť tejto tradície sa zachovala aj po buržoáznej premene. Na sklonku feudálneho obdobia sa síce vyskytli pokusy o kodifikácie, ale zlyhali práve preto, lebo obsahovali pokrokové črty. Len trestné právo hmotné a procesné sa podarilo kodifikovať v 70-tych rokoch 19. stor. V oblasti súkromného práva sa uskutočnili len čiastkové reformy, ako bol obchodný zákon, potom poručenský a manželský zákon.

Vzhľadom na tento stav sa autor podujal skúmať, akú úlohu zohrali právne tradície pri právnych reformách a ako hatili tieto reformy v týchto troch oblastiach: v ústavnom, resp. administratívnom práve, v súkromnom práve a v trestnom práve.

II.

Uhorská ústava bola historická a jej charakteristikou bolo, že sa utvárala z tradícií, ktoré sa prejavovali vo forme obyčajového práva. Medzi najvýznamnejšie takéto tradície patrilo župné zriadenie, ktoré pretrvalo vyše tisíc rokov a zachovalo sa s primeranými zmenami aj pri výstavbe socialistického štátu. Za čias kráľa Štefana I. bola župa jednotkou kráľovských hradných majetkov. Od 13. stor. sa z nej stal útvar stavovského zastúpenia šľachty. Od

Skrátený preklad článku, ktorý vyšiel pod názvom: A jogi hagyományok mint a jogi reformok korlátai Magyarországon a XIX. században, v časopise "Jogtudományi Közlöny" 34, 1979, č. 1, s. 30-40. Preklad vypracoval Jozef Karpát.

16. stor. potom slúžila obrane uhorských stavov proti prechmatom absolutizmu Habsburgovcov. Zatiaľ čo župan bol zmocnencom kráľa, podžupana si časom volila sama župná šľachta.

Župa tvorila akúsi državu v malom a požívala rozsiahlu samosprávu. Od 13. stor. až do r. 1848 župná sedria (= sedes judiciaria) vykonávala súdnictvo nad šľachtou v občianskych aj trestných veciach, okrem velezrady (= nota infidelitatis) a neskôr aj trestných činov velmožov (magnátov). Najvýznamnejšia bola pre župu účasť na snemoch, kam vysielala každá župa po 2 ablegátoch. Predostierali sťažnosti a požiadavky (gravamina et postulata), čo dávalo župám možnosť zákonodarnej iniciatívy. Vo verejnej správe vykonávala župa aj viac, než čo jej ukladali vládne orgány. Mala právo "úctivo" nechať spočívať opatrenia nadriadených orgánov, keď sa tieto opatrenia priečili zákonom. Dane neodhlasované na sneme ani nerozvrhla, ani nevyberala. Mala právo vydávať o vlastných veciach štatúty, ktoré nevyžadovali schválenie nadriadených miest. Svojich úradníkov si okrem výnimok ustanovovala voľbou. Pre svoje potreby vyberala od poddaných tzv. domácu daň (domestica), a to súčasne so štátnou, tzv. vojnovou daňou (bellica). Územie župy sa skladalo z okresov (processus), na čele každého bol hlavný slúžny (judex nobilium). Dozeral aj na správu dedín, ktoré ináč podliehali pánom pozemkových vrchností, a to aj ich súdom, tzv. panským stoliciam (sedes dominalis). Na rozdiel od miestnych orgánov verejnej správy v iných štátoch mali župy právo na svojich valných zhromaždeniach prerokúvať celoštátne veci a navzájom si o tom dávať na vedomie stanoviská medzi jednotlivými župami. To bolo ich najcharakteristickejšie právo, čo im potom umožňovalo s použitím sťažností a požiadavok uplatňovať zákonodarnú iniciatívu.

Vo vlastnom Uhorsku - tj. bez tzv. vedľajších krajín - bolo 46 žúp, ktoré predstavovali akési državy s obmedzenou suverenitou. Za feudalizmu mali pokrokovú črtu v tom ohľade, že bránili záujmy krajiny proti cudziemu centralizujúcemu absolutizmu. Ale súčasne boli nástrojom útlaku poddaných. Preto v tzv. reformnom období rokov 1825-1848 prívrženci "c e n t r a l i s t i c k é h o k r í d l a" liberálnej šľachty najdoslednejšie bojovali za buržoáznú premenu. Domáhali sa prebudovania žúp a žiadali, aby sa základy administratívy pri buržoaznej premene opierali o slobodné obce. Župy mali ostať len prostredníkmi verejnej správy.

Spomedzi c e n t r a l i s t o v sa najdokladnejšie zaoberal otázkou žúp József Eötvös. Považoval župy za hlavnú prekážku buržoaznej premeny. V novinách Pesti Hirlap (Peštiansky Vestník), ktoré od r. 1844 ovládali centralisti, dokazoval, že systém žúp bol nezlučiteľný s ľudovým zastúpením a slobodou. Najostrejšie napadol župné

zriadenie r. 1846 vo svojom diele "Reform". Ukázal, že systém župných ablegátov na sneme nevyhovoval pokroku, lebo nezaručoval občianske zastúpenie a priechil sa slobode a rovnosti ľudu. Eötvös považoval za nemožné uskutočniť v župnej verejnej správe jednotné reformy a jednotné rozdelenie bremien.¹⁾ Ba napísal aj román "A falu jegyzője" (Dedinský notár), kde pranieroval zaostalost' a necivilizovanost' župných pomerov.

Eötvös a centralisti zamýšľali uskutočniť buržoáznú premenu bez väčšieho zreteľa na tradície. Oproti tomu tzv. m u n i c í p a - l i s t i sa opierali o tradíciu a usilovali sa zachrániť práva žúp bez každého našttrbenia aj v buržoáznom období. Na ich čele Lajos Kossuth už r. 1844 vyhlásil, že stačilo prispôbiť župný systém požiadavkám doby. Potom vraj tomuto "drahocennému pokladu národa" sa nevyrovná nijaká ustanovizeň v Európe. Na sneme r. 1848 v súvislosti so spoločenskou premenou zvíťazili municipalisti. Ba v preambule k zákonnému článku XVI : 1848 o dočasnom výkone župných úradov sa župné zriadenie kvalifikovalo ako "záštita ústavnosti Uhorska". Tým sa toto zriadenie zachránilo pre nastávajúce buržoázne obdobie. Jeho ďalšia úprava sa potom uskutočnila až po vyrovnaní s Rakúskom (1867).

Podľa zák. čl. XLII : 1870 sa zachovali starodávne župy, ale s určitým obmedzením. Už podľa zák. čl. V : 1848 sa krajina rozdelila na volebné obvody a tým zaniklo vysielanie ablegátov župných zhromaždení na snem. Keď potom podľa zák. čl. IV : 1869 sa oddelilo súdnictvo od verejnej správy, stratili župy účasť na súdnictve. Ale zachovala sa samospráva župy, jej právo rokovať o celoštátnych veciach a dávať o tom na vedomie svoje stanovisko snemu a vláde, ba právo vyzvať aj iné municípiá (= župy a im rovnocenné mestá), aby zaujali podobné stanovisko. Zachovalo sa aj tzv. jus inertiae, tj. právo neuskutočniť vyberanie daní a odvody do vojska, ak to snem neodhlasoval. Aj ministri vtedajších vlád sa vystríhali urobiť opatrenia o župách, ktorými by sa boli dotkli záujmov župnej gentry.

Hoci po vyrovnaní zanikla zákonodarná a súdna právomoc žúp, predsa sa rozšírila ich právomoc na obcami, tzv. administratívna tutela. Lebo keď zanikla právomoc a súdnictvo pánov pozemkových vrchností nad obcami, čo im patrilo pred r. 1848, rozšírila sa právomoc žúp nad nimi. Ešte v zákone o obciach (zák. čl. XVIII : 1871) sa zachovalo právo členov obecného zastupiteľstva voliť si úradníkov. Ale už

1) Ani reformou z r. 1870 sa ostatne neuskutočnilo jednotné rozdelenie bremien v župách a preto zaviedli systém vládnej podpory. Porov.: C s i z m a d i a Andor, A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig (Vývoj verejnej správy v Uhorsku a Maďarsku od 18. stor. do vzniku systému rád), Budapest 1976, s. 147.

podľa zák. čl. XXII : 1886 sa v tomto novom zákone o obciach stanovilo, že takéto volebné zasadnutie riadil slúžny. Mal aj právomoc navrhovať osoby, ktoré sa mali zvoliť. Prvostupňovú právomoc v oblasti verejnej správy vykonával hlavný slúžny, ba podľa zák. čl. XIII: 1876 aj súdnictvo v sporoch čelade s hospodármi. Administratívna tutela nad obcami sa rozšírila aj v hospodárskych veciach obcí, pokiaľ patrili do jej samosprávy, takže celá samospráva obcí bola napokon len na papieri.

Známy historik obdobia medzi dvomi svetovými vojnami Gyula Szekfű preto výstižne vyslovil, že sa zle začalo už v čase vyrovnania, keď zákonodarca nezaložil sústavu verejnej správy na obciach a župné komisie neorganizoval tak, aby sa skladali zo zástupcov obcí. Ale chápal župy ako záštitu ústavnosti krajiny a dal im právomoc nielen usmerňovať obce, ale priam zasahovať do každej veci v nich.

Pokus poštátniť úradnícky aparát žúp tiež zlyhal. Lebo tradície sa chápali ako opora údajnej "samosprávy". Po ťažkých politických bojoch sa podarilo jedine v krátkom zákonnom ustanovení (zák. čl. XXXIII : 1891) principiálne vysloviť poštátnenie úradníckeho aparátu. Ale aj túto právnu normu pozbavili čoskoro účinnosti, a to ustanovením zák. článku LVIII : 1907.

III.

Právne tradície ešte viac prekážali reformám v oblasti *c i v i l - n é h o p r á v a*, v ktorej sa udržali ešte v širšom okruhu. Domáce právo (*jus patrium*) sa zakladalo na obyčajovom práve Werböczyho Tripartita. Predstavovalo súhrn obyčajového práva a podľa neho, ale neraz aj odchyľne od neho sa formovalo súdcovské obyčajové právo.²⁾ Tento stav sa v Uhorsku zachoval aj potom, keď v iných štátoch Európy sa uskutočnila kodifikácia súkromného práva. V reformnom období 40-tych rokov 19. stor. sa síce v Uhorsku prejavovalo úsilie o takúto kodifikáciu. Ale udalosti okolo r. 1848 to zmarili. Po potlačení povstania v Uhorsku sa okrem iných zaviedol aj v tejto časti mocnárstva Habsburgovcov rakúsky OZO. Keď sa potom blížilo vyrovnanie s Rakúskom, vynorila sa otázka, čo sa malo zachovať z právnych úprav, ktoré nastali za čias absolutizmu. Túto otázku mala riešiť tzv. judexkuriálna konferencia. Nazývala sa tak podľa toho, že jej predse-

2) Pozri: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte, II. Bd. Herausgeber Helmut Coing, München 1976, 13. Kapitel: Ungarn, von Andor Csizmadia, s. 563 n. Porov. aj zborník: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1948-1944. Budapest 1970.

dal "judex curiae" (dvorský sudca), ktorým bol vtedy gróf György Apponyi. Mala 60 členov a to boli sudcovia najvyšších súdnych inšancií, politici, právni vedci a právni praktici. Medzi nimi boli aj Ferenc Deák a József Eötvös.

Cisár vymedzil úlohu tejto konferencie tak, že mala podať návrh na opätné zavedenie a reorganizáciu uhorskej súdnej organizácie, a aby stanovila, resp. vypracovala právne pravidlá, ktorých aplikáciu považovala za vhodnú. Pokrokoví členovia konferencie sa prihovárali za to, aby sa predbežne ponechal v platnosti rakúsky OZO, zavedený v Uhorsku r. 1852. Najmä Deák vyzdvihoval ako klad skutočnosť, že sa za absolutizmu zrušila tzv. aviticita, ktorá predtým pútala voľnosť disponovania s pozemkovým majetkom šľachty. Ale ukázalo sa, že väčšina členov konferencie bola reakčná, najmä jej predseda Apponyi. Namietali, že pokrokovejšie rakúske právo sa vraj priečilo národnému charakteru Uhorska, a ľud vraj nenávidel všetko, čo vzniklo za čias 11 rokov absolutizmu. Preto skupina, ktorá obhajovala záujmy buržoázie, sa chcela uspokojiť aspoň tým, že by sa bol OZO ponechal v platnosti, kým sa nevypracuje nový uhorský občiansky zákonník. Ale neuspela, takže napokon sa z 300 §-ov tzv. Dočasných súdnych pravidiel (ďalej len: DSP) judexkuriálnej konferencie týkalo hmotného práva súkromného len 23 §-ov. Nimi sa zachovala feudálna povaha celého súkromného a hlavne dedičského práva, aj keď pritom aviticita ostala zrušená. Šľachtické ženy vdovy mali právo dediť a fideikomisy sa zachovali pre magnátske rody. Súčasne sa predsa uplatnil aj partikularizmus v tom, že pre Sedmohradsko ostal platný OZO a pre obvod Jazygov a Kumánov miestne štatúty, podľa ktorých platili osobitné zásady o dedení medzi manželmi a vdovskom práve.

DSP sa nikdy neuzákonili, lebo snem bol čoskoro rozpustený. Ale pôsobením súdneho obyčajového práva sa stali zložkou uhorského súkromného práva. Tento stav sa potom zachoval aj v celom období kapitalizmu. Len časť DSP sa pozmenila vydaním zákonov, ako bola najmä oblasť obchodného práva.

IV.

Vznikom DSP sa uzavrela fáza formovania pomerov buržoázneho obdobia a po vyrovnaní začala etapa liberálneho kapitalizmu založeného na princípe voľnej súťaže. Do popredia sa opäť dostali otázky kodifikácie súkromného práva. Pretože úprava, ktorú obsahovali DSP, bola len dočasná, začali k o d i f i k a č n é p o k u s y . V rozpätí 20 rokov (1871-1890) vznikli tak osnovy 6 návrhov na kodifikáciu občan-

skeho práva v celom jeho rozsahu, alebo jeho časti. Ale nedospeli až do fázy zákonodárneho procesu, lebo by boli naštrbili záujmy veľkostatkárov založené na "právnych tradíciách".

Nápriek tomu sa predsa kodifikovali také zložky súkromného práva, pri ktorých právne tradície neprekážali. Ba naopak, išlo o zložky, ktoré slúžili záujmom kapitalistov a spôsobovali vznik nových právnych ustanovizní. Tak vznikol obchodný zákonník (1875), zmenkový zákon (1876), konkurzný poriadok (1881), živnostenský zákon (1884) a šekový zákon (1908). Preto aj význační prívrženci právnych tradícií - ako bol najmä Béni Grosschmid - sa stali horlivými priekopníkmi týchto nových zákonov. Súčasne sa rozpútal boj o kodifikáciu dedičského práva, a to už na úrovni snemu. Prívrženci tradícií obhajovali princíp dedenia v parentelách, kým pokrokoví právnici presadzovali zásadu individuálneho nadobúdania majetku a slobodného vlastníctva. V tomto duchu vypracoval návrh István Teleszky podľa pokrokových zásad. Jeho návrh už aj došiel do fázy snemového rokovania, ale minister spravodlivosti poveril uskutočnením tohto návrhu hlavného odporcu reformy, ktorým bol spomenutý Béni Grosschmid. Ten presvedčil po nastalej zmene vlády nového ministra spravodlivosti, aby návrh dedičského zákona stiahol z programu. Urobil to pod zámienkou, že tento návrh úzko súvisel s rodinným právom, ktoré ešte nebolo pripravené na kodifikáciu. Tak aj v tomto prípade nesprávne chápané právne tradície zamedzili uzákoniť túto časť občianskeho práva.

V.

Obrana právnych tradícií sa prejavila koncom 19. stor. aj pri úprave r o d i n n é h o p r á v a . Na liberálno kapitalistickom vývine rodinného práva sa popri dedičskom práve najviac odráža nedôslednosť buržoáznej premeny a pretrvávajúce vlády feudálnych síl, čo bolo príznačné pre pomery v Uhorsku v 19. stor. vobec. V spoločenských vzťahoch upravených rodinným právom záviseli od prvotných spoločensko-ekonomických pomerov dva hlavné činitele týchto vzťahov. To bola právna úprava manželstva a rodinného pôdovu, a potom na to nadväzujúca úprava druhotných právnych javov (napr. adopcia, zasnuby). V období feudalizmu mala na úpravu manželského práva rozhodujúci vplyv katolícka cirkev. Neskôr sa od sklonku tohto obdobia, koncom 18. stor. začal uplatňovať aj vplyv iných cirkví. Preto v čase rozmachu liberálno kapitalistického zriadenia platilo deväťero manželských práv, a to podľa náboženskej príslušnosti manželov.

V oblasti rodinného práva chýbala v celoštátnom meradle jednotná úprava poručníctva a opatrovníctva. Zakladala sa na štatútoch žúp a miest, ale aj na súdnej praxi. Určité zjednotenie spôsobil r. 1723 vznik uhorskej miestodržiteľskej rady (*consilium locumtenentiale regium*), ktoré vydávala nariadenia (*normale*) s celoštátnou platnosťou. Až r. 1877 vyšiel potom jednotný zákon o poručníctve a opatrovníctve.

Odchyľne sa utvárali pomery v oblasti manželského práva. Lebo jednotlivé cirkvi, ale aj panovník sa vzpierali zmenám. Oproti tomu liberáli a ich prívrženci medzi protestantskými aj katolíckymi poslancami poukazovali na chaotické ťažkosti a náboženskou príslušnosťou osôb pochádzajúcich z nábožensky zmiešaných manželstiev. Usilovali sa tiež poštátniť cirkevné matriky. Oproti tomu v pozadí argumentácie cirkví sa uplatňovali aj právne tradície. Napokon ale zvíťazil uhorský liberalizmus a zákonom z r. 1894 sa zaviedlo ako povinné civilné manželstvo. Ďalšími dvomi súčasnými zákonmi sa zriadili štátne matriky a upravilo sa vyznanie detí z nábožensky zmiešaných manželstiev podľa zásady "*sexus sexum sequitur*". V úprave majetkových pomerov manželov nenastala nijaká zmena. R. 1895 sa zákonom vyslovila náboženská sloboda a ďalším zákonom sa židovské vyznanie vyhlásilo za recipované.

VI.

Pomerne najmenej vplývali právne tradície ako prekážka na t r e s t - n é p r á v o h m o t n é a p r o c e s n é, lebo v tejto oblasti bolo dosť málo takýchto tradícií. Latinský preklad dolnoračského trestného zákonníka z r. 1656 začlenili do známej zbierky *Corpus Juris Hungarici*. Tak potom sa cez súdnu prax rozšírili ustanovenia tohto zákonníka do uhorského trestného práva, a to najmä tortúra. Po márných pokusoch Jozefa II. o reformu potom až r. 1795 vypracovala osobitná právnická komisia uhorských stavov osnovu trestného zákonníka. Táto osnova bola ovplyvnená francúzskou buržoáznou revolúciou, ktorej trestnoprávne tézy si komisia osvojila. Predložili ju snemu rokov 1843-44, ale vyprovokovali tam odpor prívržencov právnych tradícií. Najmä ustanovenie poroty vzbudzovalo ich odmietavý postoj. Napokon osnova neuspela a r. 1848 sa uskutočnila len úprava tlačového procesu na podklade porôt.

Za Bachovho absolutizmu platilo aj v Uhorsku rakúske trestné právo. Keď potom po vyrovnaní judexkuriálna konferencia mala riešiť otázku právnej úpravy v oblasti trestného práva, prívrženci buržoázie navrhovali prijať s malými zmenami osnovu z rokov 1843-44. Ale

v pléne konferencie mali väčšinu konzervatívci, ktorí sa dožadovali návratu k starodávnomu uhorskému trestnému právu. Hoci Deák upozorňoval na niektoré základné nedostatky tohto práva, predsa sa nakoniec podvolil prijať stanovisko konzervatívnej väčšiny. Tak sa príslušná komisia uzniesla navrhnuť vyššie spomenutý návrat k niekdajšiemu právu, len so zmenami, ktoré sa mali neskôr vypracovať.

Po vyrovnaní zriadil minister spravodlivosti legislatívnu komisiu, ktorá mala aj trestnoprávnu subkomisiu. Tá vypracovala osnovu, ktorá sa ale na sneme neprerokovala, lebo tam sa vtedy riešila otázka odluky súdnictva od správy. Až r. 1871 došla na poriadok osnova, ktorú vypracoval Károly Csémegi, podľa ktorého sa potom nazval aj neskôr uzákonený zákonník "Csémegi kódex". Osnova sa odchyľila od veľmi pokrovového smeru návrhov z r. 1843 a riešila otázky trestného práva hmotného podľa záujmov rozvinutého kapitalizmu, aj keď na európskej vedeckej úrovni. Na snemovej rozprave sa tomuto kódexu vyčítal "nenárodný" charakter. Tento útok začali príznačným spôsobom poslanci krajnej lavice, ktorí ináč boli vo väčšine otázok pokrokoví. Namietali, že sa v kódexe opomíja všetko to, čo zhromaždili sudcovia Uhorska za tisíc rokov, nevšima sa Corpus Juris Hungarici a "tisícročné trestné právo". Táto osnova sa vraj zostavila z hromady cudzích kódexov. Aj konzervatívci si osvojili podobné stanovisko. No autor Csémegi argumentoval tým, že napr. krádež nemožno definovať ináč v Uhorsku a ináč v Nemecku, ani líšiť francúzsku lúpež od talianskej. Túto argumentáciu väčšina snemu r. 1875 prijala, lebo vládnuce triedy rozvinutého kapitalizmu kódex potrebovali.

Pôsobnosť poroty v tlačových veciach zavedená r. 1848 sa znovu upravila r. 1867. Ale až r. 1897 sa rozšírila aj na najťažšie, ako aj na politické trestné činy. Potom r. 1900 sa upravila organizácia pôrot tak, že aj medzi cenzusových porotcov sa dostali len tí, ktorých navrhla osobitná komisia. Túto komisiu však viedol predseda sedrie. Tak si buržoázia zabezpečila ochranu svojich záujmov aj bez toho, aby využívala právne tradície.

Keď sa skúma otázka, ako prekážali právne tradície v 2. polovici 19. stor. v Uhorsku právnym reformám, možno súhrnne konštatovať, že sila feudálnych tradícií sa často využívala na záchranu moci niekdajšej feudálnej statkárskej vládnucej triedy, a to často s podporou veľkokapitalistov. Ale nie každú tradíciu možno považovať za spiatočnícku. Veľká chyba by bola zavrhnúť sumárne a bez skúmania právne ustanovizne, ktoré sa vyvinuli v priebehu dejín. Vyskytli sa tradičné ustanovizne, ako napr. tisícročné župy, ktoré bolo možno s primeranými zmenami uviesť do služieb vývoja. Župa vznikla v 11. stor., osvedčila sa ako obranný orgán proti absolutizmu Habsburgovcov a

